***Robert* ADAM**
doctor în ştiinţe politice, colaborator ştiinţific,
Universitatea liberă din Bruxelles

CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA, PĂRINTE AL POPULISMULUI ROMÂNESC, DE LA NARODNICISM LA SOCIALISM

Constantin Dobrogeanu-Gherea şi Constantin Stere, ambii narodnici refugiaţi din Imperiul Rus, sunt părinţii fondatori ai populismului românesc, din punct de vedere al sistematizării acestei doctrine. De-a lungul vieţii, ideologia lui Gherea a evoluat de la narodnicism spre un socialism mai canonic. Pe parcursul acestei evoluţii, el s-a apropiat la un moment dat de poporaniştii români. Pauperizarea ţărănimii era preocuparea comună care a cimentat această proximitate. Gherea a dedicat numeroase studii situaţiei precare a ţăranilor. Soluţia pe care o preconiza consta în reformă agrară şi desfiinţarea relaţiilor feudale de muncă. Statul urma să răscumpere pământ de la particulari şi să împroprietărească ţăranii. Moşiile statului ar fi trebuit exploatate în comun de comunităţi de ţărani sau de muncitori, cărora tot statul le-ar fi facilitat accesul la credite avantajoase pentru înzestrarea cu maşini şi unelte necesare. Din punct de vedere social, pentru desfiinţarea a ceea ce Gherea numea *neoiobăgie*, a militat pentru votul universal. La sfârşitul vieţii, după primul război mondial, a apucat să vadă puse în practică împroprietărirea ţăranilor şi votul universal (pentru bărbaţi).

Cuvinte cheie: populism, socialism, narodnicism, România, Rusia, Europa de Est, ideologie, sistem electoral, partide, ţărănime, reformă agrară

Constantin Dobrogeanu-Gherea and Constantin Stere, both of them *narodniki* refugees from Russia, are the founding fathers of Romanian populism. In their writings, they systematized this doctrine. Gherea evolved throughout his life from *narodnikism* to a more orthodox socialism. Along his ideological track, he drew at one point very close to the Romania *poporanist* cultural movement. Their shared concern was the miserable condition of the peasants. Gherea extensively studied the Romanian peasantry's precarious situation. The solution he was advocating for encompassed land reform and the abolition of feudal work relations. The state was due to purchase land from its private owners and pass it on to the peasants. The state domains would have been jointly exploited by communities of peasants or workers, to whom the state would have also facilitated access to cheap credit for buying machines and other necessary tools. Socially, in order to abolish what Gherea coined as *new serfdom*, he called for universal suffrage. Gherea lived long enough to see enstated, after the end of WWI, both land reform to the benefit of the peasantry and universal suffrage (for men).

Keywords : populism, socialism, narodnikism, Romania, Russia, Eastern Europe, **ideology,** party system, political parties, peasantry, land reform

Doi au fost părinţii fondatori ai populismului românesc: Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920) şi Constantin Stere. Ambii erau refugiaţi din Imperiul Rus, după experienţe concentraţionare traumatizante, şi aduceau în România sfârşitului de secol XIX influenţa narodnicismului. Atunci, ca şi acum, în comparaţie cu Rusia, România era un spaţiu al libertăţii şi pluralismului.

Narodnicismul era o ideologie eclectică în care tezele socialiste şi preceptele umanitare se amestecau cu mesianismul, cultul eroilor în maniera lui Carlyle şi spiritul de sacrificiu. El presupunea întoarcerea intelectualilor la popor, la țărani mai exact, spre a-i lumina dar şi spre a se impregna de valorile lor. Tinerii cărturari luau aşadar drumul satelor, de unde erau adesea culeşi de *Ohrana*, redutabila poliție politică țaristă.

Gherea şi Stere au avut parcursuri şi răspântii similare. Mai vârstnic, Gherea le-a străbătut cel dintâi. Despre el vom scrie aici, pentru că până la primul război mondial a fost probabil cel mai influent gânditor român de stânga.

Constantin Dobrogeanu-Gherea (n. 21 mai 1855, în satul Slavianka din gubernia Ekaterinoslav, Ucraina – m. 7 mai 1920, în Bucureşti) era un evreu rus care purtase la naştere numele Solomon Katz. După aventuri picareşti, proprii insurgentului bakuninist, trecuse Prutul în martie 1875. Avea, va mărturisi ulterior, „o singură rublă în buzunar". Mai avea – asta n-o mai spune, dar se poate ghici analizându-i pseudonimul final din România (numele Gherea e derivat din cuvântul *gher*, care în ebraică şi în idiş înseamnă *străin*) – şi complexul meteculuI. Autodidactul înfometat de lecturi avea să devină un marcant critic literar român, lider socialist aureolat şi respectat, sociolog redutabil ale cărui teze din *Neoiobăgia* (1910) sunt şi azi comentate cu interes şi *last but not least* un intelectual român pe deplin integrat societății şi țării în care venise şi pe care o iubea în pofida unor carențe de sistem. Se stingea la puțin timp după ce se desfăşuraseră primele alegeri bazate pe sufragiul universal, una dintre țintele esențiale ale activității lui politice, şi se prăbuşea sistemul „celor trei colegii cenzitare". „Întreagă această şandrama care a otrăvit viața noastră politică de aproape o jumătate [de] veac a fost nimicită", jubila Gherea într-un articol apărut în revista *Lumea nouă* din 1 decembrie 1919 [1, p. 286].

Gherea era un autodidact de o cultură vastă, dar ordonată, riguros sistematizată. Avea discernământ, spirit critic (caz rar printre autodidacți). Citea în rusă, germană, engleză, franceză, italiană. Neîndoielnic, opera lui ar fi avut un ecou internațional mai amplu dacă ar fi fost scrisă într-o limbă de largă circulație. Din păcate, traducerea lucrărilor sale esențiale întârzie încă. A încercat să-şi publice opera esențială, *Neoiobăgia*, în franceză. Bolnav, nevrozat, asediat de preocupări multiple, n-a putut s-o traducă el însuşi. Când a găsit un traducător mai conştiincios, Ilie Diaconide, i-a trimis – în noiembrie 1919, cu câteva luni înaintea morții – versiunea în franceză lui Kautsky. Acesta însă, deşi profesa în public o profundă admirație pentru Gherea, a sfătuit editura să nu o publice.

Detesta extremismul, violența, anarhia, chiar şi în gândire. Cel mai competent biograf şi exeget al său, Z. Ornea, menționa un amănunt revelator: „Studiul său din 1892 *Anarhia cugetării*, publicat în *L'Ere nouvelle* din 1893 sub titlul *Max Stirne*r, a recoltat elogiile lui Engels, Kautsky şi Lafargue ca o contribuție substanțială la clarificarea teoretică a unei dificile controverse

doctrinar filozofice" [2, p. 56]. E imaginea pe care a impus-o Gherea la maturitate.

Tânărul Gherea şi-a început însă existența revoluționară sub auspicii bakuniniste. Dar credea în revoluție ca regulator social, nu ca scop în sine. Cartea violenței, predilectă în cazul lui Piotr M. Bakunin, a detestat-o de la bun început, apropiindu-se astfel de Piotr Lavrov, cel aflat în ireconciliabilă polemică cu autorul acelei biblii a terorismului care era *Statul şi anarhia*. Lavroviştii mizau pe instruirea maselor printr-o acțiune pe termen lung, realizabilă prin „mersul în popor" al reprezentanților intelighenției. Intrat în 1874 în mişcarea narodnică, Solomon Katz (alias Constantin Kass, cum figura în scriptele conspirative), studentul la Universitatea din Harkov care frecventa încă din 1872 grupurile de autoinstruire, a făcut parte dintr-un adevărat val migrator spre sate al intelectualității.

Se ştie prea puțin în ce a constat concret activitatea lui. Se cunoaşte cert că s-a întors, în prima jumătate a anului 1874, în târguşorul natal – Slavianka, unde i-a sprijinit pe țărani într-un conflict cu arendaşul din partea locului. Narodnicul practica (de fapt învăța) aici fierăria. *Ohrana* era pe urmele lui şi, pentru a evita arestarea, s-a întors după două luni la Harkov. Ca bun vorbitor de germană, rețeaua ilegală l-a trimis apoi în satele nemțeşti Haberstadt şi Prişib din gubernia meridională Taurida, unde e din nou fierar. *Ohrana* îl ia în vizor şi acolo. Centrul află de iminenta arestare a lui Kass (Cass) şi îi ordonă părăsirea intempestivă a zonei. Prin nămeții vestitei ierni ruseşti, călătoreşte pe ruta Sevastopol, Odesa, Chişinău, Sculeni, de unde contrabandişti înțeleşi cu narodnicii l-au trecut în România. La Iaşi, peste Prut, avea să întâlnească alți tovarăşi de luptă, pe românul basarabean Zamfir C. Arbore, de pildă, anterior redactor la *Obşcina*, organul socialiştilor din Rusia.

Repetăm, nu ştim ce va fi făcut concret în Rusia narodnicul Kass. Taina lui e zăvorâtă încă în arhivele *Ohranei*. Dar trebuie să fi fost ceva important, trebuie să fi avut însărcinări revoluționare de prim ordin, din moment ce colonelul rus de jandarmi Merklin (şeful poliției ruseşti din România în vremea războiului turco-ruso-român din 1877-1878) se ocupă personal de răpirea fugarului – fapt care s-a produs la 31 octombrie 1878 – şi transportarea lui la Petersburg, în arestul poliției secrete, iar de acolo în celebra fortăreață Petropavlovsk. *Ohrana* descoperise că în România Solomon Katz, alias Hromoi Andreevici, alias Costică Robert, alias Robert Jeenx (viitorul Gherea avea şi un alias cu paşaport american) se ocupa de transportul peste Prut al literaturii ilegale, tipărită la Geneva, că era gazda generoasă a altor refugiați ruşi. Nu-i exclus să fi aflat şi de călătoria acestuia din 1875 la Berna şi Geneva, unde se afla centrul mişcării narodnice cu ramificații în Franța, Anglia, SUA, Turcia, Bulgaria. Toate motive bune pentru a-l vâna şi captura.

După o perioadă de prevenție petersburgheză, captivul e implicat în celebrul proces al celor 193 şi deportat *sine die* la Mezen, lângă Marea Albă, de unde evadează în 5 august 1879, la bordul unui vas pescăresc şi debarcă în

portul norvegian Vadsö. În pericol de a fi extrădat în Rusia, e ajutat cu o rarissimă promptitudine de oficialitățile române (care îl declară cetățean român, deşi nu era încă). Misterul acestei generoase asistențe consulare rămâne a fi dezlegat. Fuge spre portul englez Hull, de unde ajunge la Londra, apoi la Paris, Viena. În septembrie 1879 era iar în România, printre ai săi, după un veritabil *tour de force*, cum îi plăcea s-o spună.

În România, țară în care a făcut până la urmă o avere considerabilă, cu titluri, rente şi importante depozite în bănci, Gherea n-a rămas la remorca narodnicilor. Contactul cu socialiştii români, nu prea numeroşi, dar foarte activi, l-a scos cu totul din făgaşul bakuninismului. Spre deosebire de Rusia, imperiu autocratic, România era un stat constituțional, cu instituții liberale, cu partide politice care îşi disputau puterea. Oficial, acestea s-au născut la 24 mai 1875 (Partidul Național Liberal), respectiv, 3 februarie 1880 (Partidul Conservator). Neoficial însă, roşii şi albii acționau încă din vremea lui Cuza.

Elita politică, clientela ei, în general „pătura suprapusă" trăiau bine într-o țară în care viața era ieftină, iar leul puternic. Ceea ce nu era valabil însă pentru marea majoritate a populației, țărănimea, a cărei situație se agrava într-un ritm accelerat. Sporul ei demografic, evident, ducea la fărâmițarea progresivă a parcelelor obținute prin reforma agrară din 1864 a principelui Cuza. Marii proprietari nemaifiind obligați să dea pământ însurăților [proaspăt căsătoriților-n.n.], aceştia şi ceilalți n-au altă cale decât „învoielile" împovărătoare cu latifundiarii. Conjugate în acțiunea lor nefastă, lipsa de pământ şi „învoielile" oneroase au determinat răscoala țărănească din 1888, înăbuşită de armată.

După acest sângeros episod, Parlamentul a adoptat Legea pentru vânzarea în loturi a moşiilor statului, prin care s-au împărțit 550.000 de hectare: „Loturile de împroprietărire erau inalienabile, dar divizibile. Rezultatul a fost că proprietatea țărănească care avea la înființarea ei o mijlocie de 4,6 hectare avea la recensământul din 1896 o mijlocie de 3,4 hectare, iar în 1905 numai de 3,2 hectare. De fapt această mijlocie era şi mai redusă, căci statistica a fost întocmită după rolurile fiscale care în cele mai multe cazuri înscriau proprietăți familiare nedivizate în drept, dar împărțite în fapt" [3, p. 579]. Suprafață mică, distribuită numai celor care nu aveau deloc pământ. În zelul lor liberal, guvernanții au obstaculat şi procesul de diferențiere a țărănimii. Legile agrare din 7/19 aprilie 1889 şi 11/23 mai 1893 permiteau cumpărarea de pământ numai țăranilor care aveau mai puțin de 5 hectare. Efectul a fost că până şi țăranii înstăriți au fost împinşi în tabăra nemulțumiților. În timpul marii răscoale din 1907, mulți dintre ei au fost în fruntea acestei jacquerii româneşti.

Este tocmai procesul pe care-l urmăreşte cu atenție crescândă Gherea. El a evoluat de la narodnicism la socialism, dar socialismul său a păstrat întotdeauna o notă aparte, influențată de credințele tinereții. A ales să facă „treabă românească", a abandonat prioritatea narodnicilor: transportul literaturii ilegale spre Rusia, chiar dacă le găzduia emisarii. La congresul de la Iaşi al socialiştilor

români din octombrie 1880 a împărtăşit cauza autohtonilor. Există în această privinţă informaţii edificatoare datorate Sofiei Nădejde. „Românii – îşi amintea aceasta – erau contra, susţinând că ei nu pot fi o anexă a mişcării nihiliste. În România există libertatea scrisului, a vorbirii şi a întrunirilor, noi nu facem conspiraţii şi nu avem de ce ne teme” [4, p. 68].

Ţărănimea, ariergarda Partidului Socialist

De o reticenţă progresivă în privinţa narodnicismului rus, a fost însă sensibil la chemările poporaniştilor români. Atât de sensibil, de solidar (o vreme) cu idealurile lor, încât aceştia i-au propus în 1906 directoratul revistei *Viaţa românească*, organul lor de presă. Abia pe urmă, când poporaniştii îşi vor desemna mai precis obiectivele, vor alege „a treia cale”, diferenţele doctrinare s-au radicalizat atât de mult, încât Gherea şi Stere au intrat în polemică. Gherea era un excelent polemist. Îi simţise puterea replicilor acide, justeţea observaţiilor, rigoarea contestaţiilor, logica, personalitatea literară cea mai aureolată, criticul, filozoful şi esteticianul Titu Maiorescu. „«Criticele» [e vorba de *Studii critice*, volume publicate în 1890 şi 1891] lui Gherea nu mă lasă să dorm” – mărturisea încă din 1891 un junimist şi maiorescian notoriu, prozatorul Duiliu Zamfirescu. Acestea erau însă polemici literare. Gherea, arcaş cu multe săgeţi în tolbă, era nu mai puţin versat în sociologie, economie politică, filozofie, chestiuni doctrinare. Îi citise atent – şi le sesizase punctele vulnerabile – pe Proudhon (*Contradictions économiques*, *Le système des contradictions économiques ou la Philosophie de la Misère*), pe Émile de Lavelaye (*La proprieté primitive*), pe Albert Schäffle (*Die Anssichtslosigkeit*), Herbert Spencer (*Individul contra Statului*), pe Maurice Block, Benoît Mallon, Henry George, Cernîşevski, pe Lassalle, pe Marx (al cărui *Capital* îi era carte de căpătâi) şi Engels.

Pe verbul lor jură în 1885, când începe să publice în *Revista socială* studiul *Ce vor socialiştii români?*, lucrare care conţinea primul program politic al mişcării socialiste din România. „Paginile ce urmează sânt o sistematizare a ideilor ştiinţifice socialiste”, se precizează în preambulul studiului. E, desigur, o lucrare în care apele ideologicului nu s-au ales încă. Se amestecă aici ideile socialiste cu cele narodnice. Gherea, căruia nu-i lipsea nici spiritul autocritic, îşi va amenda el însuşi, peste ani, argumentaţia. O va face în 1910, în prefaţa *Neoiobăgiei*, când va constata că „socialismul [românesc – n. n.] de atunci nu se liberase încă din mrejele poporanismului celui consecvent, doctrinar-rusesc, atât de superficial ca metodă, dar şi atât de ademenitor”.

Nu ne vom ocupa acum de cercetarea ortodoxiei socialiste a autorului. În acest „program socialist practic” (expresia îi aparţine chiar lui Gherea) existau revendicări economice care pot fi catalogate drept sechele ale narodnicismului. Ele sunt vizibile în secţiunea revendicărilor economice (9 la număr), dintre care două sunt socotite chiar de către autor „mai esenţiale”: „Trecerea pământului

întreg la comunele rurale şi întemeierea de fabrici prin asociaţii de lucrători". În cazul „comunelor rurale" se solicita accesul colectiv al acestora la credite (sătenii individuali fiind excluşi din ecuaţie), iar pentru „asociaţiile de lucrători" se cerea imperativ „dreptul de a primi în execuţie toate lucrările statului". Obsesia mirului, a obştii ruseşti, nu se vindecase încă: „Ca socialişti, credem că-i de prisos să mai spunem că socotim mult mai potrivit ca pământul să-l lucreze comunele colectiv" [5, p. 109].

Un germene al populismului clasic de mai târziu e de aflat în soluţia dată, în 1890, „chestiunii ţărăneşti". Gherea credea în rolul puternic al statului în rezolvarea acestei nevralgice probleme: „Am zis că statul e dator şi chiar trebuie să cumpere moşiile de la particulari; îndată ce îşi va face un număr de moşii, să facă astfel: statul să nu mai vândă nicio moşie a sa, ci să le deie în arendă la comune întregi de ţărani sau la societăţi de muncitori alcătuite din cel puţin 100-200 de oameni şi în acelaşi timp, să le procure maşinile şi uneltele necesare pentru cultivarea moşiei arendate ." [6, p. 286]. Dar „echilibrul între antiteze", o specialitate românească pe care un intelectual de excepţie ca I. Heliade-Rădulescu o ilustrase încă din 1869, îl îndeamnă să accepte (nu pe termen lung) şi existenţa proprietăţii ţărăneşti individuale. Moşiile statului (el însuşi mare latifundiar) ar fi putut fi vândute şi ţăranilor fără pământ sau cu pământ puţin.

Gherea e un socialist aparte, necanonic. În *Problema ţărănească în Franţa şi în Germania*, studiu publicat în 1894, în numărul 10 al publicaţiei Die Neue Zeit, Engels afirmase categoric: „Nu avem nevoie de tovarăşi ca ţăranul care are pretenţia să-i eternizăm proprietatea parcelară". Nici Programul de la Erfurt, stabilit de Kautsky şi adoptat de social-democraţii germani în 1891, nu fusese mai flexibil, mai înţelegător cu ţărănimea. Justificând, mai mult, pledând pentru proprietatea ţărănească, Gherea nu mai mergea pe urmele lui Engels şi Kautsky, ci se apropia mai curând de Programul de la Nantes (septembrie 1893) al socialiştilor francezi. În *Neoiobăgia*, opera lui capitală, „soluţia problemei agrare" (dată în capitolul care poartă chiar acest nume) este exprimată în termenii următori: „Ea înseamnă:

- desfiinţarea totală şi definitivă a tuturor raporturilor de producţie şi a servituţilor medievale: dijme, ruşfeturi, învoieli de clacă etc., desfiinţarea totală a contractului agricol şi înlocuirea lui prin raporturile de producţie ce există în Occidentul capitalist;

- desfiinţarea totală şi definitivă a tuturor legilor de excepţie, aşa-numite tutelare, desfiinţarea inalienabilităţii pământurilor şi a întregului nămol de legi de tocmeli agricole şi a tuturor reglementărilor pe care le implică ele;

- prefacerea micii proprietăţi aparente de azi – caracteristica regimului neoiobag – într-o adevărată mică proprietate de-sine-stătătoare, având o întindere suficientă pentru munca şi hrana unei familii." [7, p. 283]".

La Congresul al treilea al Internaţionalei Socialiste (desfăşurat la Zürich în august 1893), discursul lui Gherea (raportor din partea socialiştilor români)

are inflexiuni premonitorii. Într-o țară precumpănitor, ba chiar covârşitor agrară precum România, „noua cale a socialismului” se cuvenea deschisă prin ograda țăranilor. Pentru a câştiga încrederea acestora, susține Gherea, „trebuia înainte de toate a sprijini cererile lor de pământuri şi a le proba, de asemenea, că noi sântem cu ei contra boierilor.” Şi încheia, cu voce înaltă, în aplauzele membrilor a opt delegații: „Credem, cu toate acestea, momentul favorabil pentru partidul socialist de a se ocupa şi de ariergarda sa, de muncitorii agricoli în particular” [8, p. 148].

Chiar dacă la Zürich Gherea nu a recoltat decât un succes de stimă (participanții la Congres au decis înființarea unei comisii agrare şi au adoptat o rezoluție conform căreia urma ca problema agrară să fie înscrisă pe ordinea de zi a viitoarelor reuniuni socialiste), faptul nu l-a împiedicat să mediteze asupra chestiunii, să-şi articuleze ideile într-un sistem. Esența lui este o lege sociologică, enunțată într-un articol antipoporanist din 1908, *Post scriptum sau cuvinte uitate* şi demonstrată metodic în *Neoiobăgia*: „Țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate, ele se mişcă în orbita acelor țări şi întreaga lor viață, dezvoltare şi mişcare socială sânt determinate de epoca istorică în care trăim, de epoca capitalisto-burgheză. Şi această determinațiune a vieții şi mişcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate e însăşi condiția necesară de viață. Şi în această alergare ele sânt nevoite să facă de multe ori în ani ceea ce celelalte, care le-au distanțat aşa de mult, au făcut în secole; tempo-ul deci şi de multe ori însuşi caracterul mişcării lor trebuie să fie altul decât al țărilor înaintate capitaliste, de aceea mişcarea lor şi toate manifestațiunile vieții lor sociale se fac de multe ori prin sărituri, prin zigzaguri sau par a fi anormale” [9, p. 481].

Dintre soluțiile preconizate pentru depăşirea neoiobăgiei, votul universal este probabil cea mai eficientă. „Încrederea lui C. Dobrogeanu-Gherea în virtuțile votului universal a fost rareori slăbită”, subliniază Cristian Preda [10, p. 86]. Iar Gherea îşi vedea visul cu ochii în 1919. Războiul distrugea cu forța lui colosală o lume pe care gânditorul o vedea caducă de peste patru decenii. Gherea se stingea peste puțină vreme, probabil mulțumit de aceste transformări sociale.

Referințe bibliografice:

1. Constantin, Dobrogeanu-Gherea, “Prima manifestare a votului universal”, *apud* Constantin, Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 5, Bucureşti : Editura Politică, 1978
2. Z., Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Bucureşti: Cartea Românească, 1982
3. C., Garoflid, “Regimul agrar în România”, în *Enciclopedia României*, Bucureşti: Cugetarea, 1938

4. Sofia, Nădejde, *Amintir*i, *apud Amintiri literare din vechea mişcare socialistă* (1870–1900). Ediție îngrijită de Tiberiu Avramescu, seria Memorialistică, Bucureşti: Minerva, 1975
5. Constantin, Dobrogeanu-Gherea, "Ce vor socialiştii români?", în *Opere complete*, vol. 2, Bucureşti: Editura Politică, 1976
6. Constantin, Dobrogeanu-Gherea, "Chestiunea țărănească", în *Opere complete*, vol. 2, Bucureşti: Editura Politică, 1976
7. Constantin, Dobrogeanu-Gherea, "Neoiobăgia", în *Opere complete*, vol. 4, Bucureşti: Editura Politică, 1977
8. ***, *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1893–1900*, Bucureşti: Editura Politică, 1969
9. Constantin, Dobrogeanu-Gherea, "Neoiobăgia", în *Opere complete*, vol. 4, Bucureşti: Editura Politică, 1977
10. Cristian, Preda, *Staulul şi sirena*, Bucureşti: Nemira, 2002